

PREDGOVOR

Milenko A. Perović

Migracije, emigracije i kolonizacije Crnogoraca spadaju u glavne elemente crnogorske istorijske egzistencije. Vjekovima teče proces iseljavanja Crnogoraca iz Crne Gore na sve četiri strane svijeta. Dubina i obuhvat toga procesa takvoga je stepena da se danas, na osnovu činjenica i pretpostavki o broju ljudi koji se izvan Crne Gore još uvijek u nacionalnom smislu deklarišu kao Crnogorci ili koji su crnogorskoga etničkoga porijekla, može postaviti ocjena da u svijetu postoji bar još jedna Crna Gora.

Crnogorski istorijski metanastazički proces opštoj i naučnoj svijesti poznat je u osnovnim crtama, dijelom na temelju istorijskog sećanja i predanja, dijelom na osnovu naučnih istraživanja. Poznati su i njegovi osnovni oblici, pa i faktori nastajanja i trajanja. Sva tri osnovna oblika metanastaze na djelu su i u njegovom specifičnom crnogorskom obliku: spontano (stihijsko) iseljavanje, seobe i plansko preseljavanje. Istraživači crnogorskih metanastaza, na temelju raspoložive istorijske građe, kao spontano preseljavanje kategoriziraju istorijski proces pojedinačnog i grupnog preseljavanja ljudi iz podlovcenske Crne Gore u Primorje, Mletačku Republiku i severoistočna područja Balkana, kao i pokušaje preseljavanja u Rusiju. Na širem balkanskom prostoru postoji nekoliko oblasti u koje su Crnogorci preseljavali u znatnijem broju (Boka, Dalmacija, Senjsko primorje, Kranjska u Sloveniji, Žumberak, Istra i Srbija). Poznato je da su postojale ili još uvijek postoje crnogorske enklave po Dalmaciji, Gorskom Kotaru i Beloj Krajini, oko Zadra i Senja, u Istri (Peroj), po Srbiji, Rusiji itd. Seobe usljed ekonomskih razloga usmjeravane su prema širem evropskom prostoru i prekooceanskim krajevima svijeta (Turska, Ševerna i Južna Amerika, Australija, Azija, Afrika). Po obimu najveća su bila crnogorska iseljavanja u Srbiju, na liniji zapadno od Beograda, Avale, Kosmaja i Jastrepca prema jugu, kao i u enklavama na Miroču (Petrovo Selo), Jablanici, Toplici te Kopaoničkoj i Aleksandrovačkoj župi.

U kategoriju planskog preseljavanja može se svrstati crnogorska kolonizacija u Vojvodinu u periodu od 1945. do 1948. godine. Bila je dio šireg procesa u kome su iz različitih i brojnih krajeva druge Jugoslavije, mahom iz pasivnih krajeva najviše izloženih ratnim stradanjima i razaranjima u Drugom svjetskom ratu, hiljade ljudi kolonizirane u Vojvodinu.¹ Ta se kolonizacija smatra jednim od najvećih planskih i organizovanih preseljenja stanovništva na istorijskim prostorima na kojima je postojala Jugoslavija. Najčešće se ona imenuje kao kolonizacija Vojvodine. Njezina se tačnija karakterizacija daje ako se tretira kao kolonizacija djelova Vojvodine (Bačka, Banat i Srem), ali i Baranje u Hrvatskoj. Kolonizacijom je u prvom redu bila obuhvaćena seoska populacija iz svih djelova Jugoslavije. Pravni osnov za nju stvoren je donošenjem saveznog zakona o agrarnoj reformi i kolonizaciji. Zbog toga je ta kolonizacija po karakteru i nazivu određena kao savezna. Odvijala se u specifičnim istorijskim uslovima neposredno poslije završetka Narodnooslobodilačke borbe. Po svom opštem društvenom, političkom i istorijskom značenju bila je važnim dijelom radikalnih društvenih promjena u obnovljenoj Jugoslaviji s bitno promijenjenim oblikom društveno-političkog sistema.

¹ U istorijskoj nauci o problematici kolonizacije Vojvodine, tj. o agrarnoj reformi i kolonizaciji u Jugoslaviji poslije 1945. godine pisali su:

- Nikola Gačeša, *Agrarna reforma i kolonizacija u Jugoslaviji 1945 – 1948*, Novi Sad, 1984. godine;
- Nikola Gačeša, *Prilog proučavanju uloge Sretena Vukosavljevića u provođenju kolonizacije u Vojvodini posle Drugog svetskog rata*, *Istorijski zapisi*, 1/1975.;
- Nikola Nikolić, *Glavna komisija za naseljavanje boraca u Vojvodini 1945 – 1948*, Novi Sad, 1979.;
- Nešović Slobodan, *Zakon o agrarnoj reformi i kolonizaciji*, Beograd, 1948.;
- Branko Petranović, *Političke i pravne prilike u vreme Privremene vlade DFJ*, Beograd 1964.;
- Branko Petranović, *Politička i ekonomska osnova narodne vlasti u Jugoslaviji u vreme obnove*, Beograd 1969.;
- Vladimir Stipetić, *Agrarna reforma i kolonizacija u FNRJ godine 1945-1948*, *Rad JAZU*, 300, Zagreb 1954.;
- Tihomir Vlaškalić, *Uticaj agrarne reforme od 1945. godine na promene u strukturi poljoprivrednih poseda*, *Ekonomski anali*, 6/1958.;
- Ante Mihletić, *Agrarna reforma i kolonizacija u Hrvatskoj*, Zagreb 1952. (šapirografirano izdaoje);
- Vladimir Đurić, *Najnovije naseljavanje Bačke kolonistima iz Hrvatske*, Novi Sad 1960.; Dušan Bilandžić, *Historija SFRJ*, Zagreb 1978.;
- Marijan Maticka, *Sudjelovanje Hrvatske u saveznoj kolonizaciji 1945-1948. godine*;
- Bogdan Lekić, *Agrarna reforma i kolonizacija u Jugoslaviji 1945 – 1948*, Arhiv Srbije, Beograd, 1997.

Komunistička partija kao vladajuća snaga društva i osnovni faktor revolucionarne organizacije nove države i svih nivoa narodne vlasti od završetka rata nastojala je da provede politički program korjenite modernizacije društva dijelom prema uzusima modernih zapadnih društava dijelom u namjeri da oživotvori određeni transkapitalistički društveni koncept i model socijalne pravde. Proces agrarne reforme i kolonizacije odvijao se u okolnostima i uslovima zemlje koja je iz temelja razorena ratom. Jugoslavija je manje-više u svim svojim djelovima 1945. godine bila opustošena i devastirana zemlja. Njezini ljudski, socijalni, demografski, privredni, urbani, saobraćajni, transportni i drugi resursi nalazili su se u katastrofalnom historijskom stanju. Nova vlast, koja je svoju legitimnost stekla u četvorogodišnjoj oslobodilačkoj borbi protiv okupacionih naci-fašističkih sila i brojnih domaćih fašističkih i profašističkih kontrarevolucionarnih formacija kolaborature, stajala je pred teškim zadatkom da pribere najosnovnije resurse za elementarnu prehranu stanovništva, kao i za smještaj mnoštva ljudi koji su u ratu ostali bez doma. Morala se ona i dalje suočavati otvorenom ili prikrivenom kolaboraturom i kontrarevolucijom koja nije prestala da postoji završetkom rata, nego je svoje uzdrmane nade u restauraciju bivšega režima pothranjivala u očekivanjima velikoga sukoba među saveznicima - ratnim pobjednicima. Jednako tako, nova vlast ulazila je u složenu borbu za međunarodno priznanje legaliteta i legitimiteta nove političke realnosti u državi u kojoj je promijenjen osnovni društveni odnos.

Lavovski dio partizanskog i revolucionarnog korpusa koji je 1945. godine pobjedonosno priveo kraju svoju četvorogodišnju gerilsku borbu, postajući jezgrom nove organizacije države Jugoslavije, po svojoj provenijenciji dolazio je iz seljaštva kao dominantne i najbrojnije društvene klase u Kraljevini Jugoslaviji. Ta je klasa tokom rata bila ujedno i naznačajniji oslonac revolucionarnom partizanskom korpusu, dobrim dijelom zbog toga što je ostvarenje svojih budućnosnih socijalnih nada i očekivanja prepoznavala u onom konceptu socijalne pravde koji je zagovarala Komunistička partija Jugoslavije kao vodeća snaga u revolucionarnom partizanskom korpusu. Zbog toga, program velike društvene transformacije, s čijim ostvarenjem se započelo još dok su trajala ratna dejstva u Jugoslaviji, nužno je morao biti program ostvarenja koncepta socijalne pravde. Koncept je sadržao dva čvrsto povezana i po svojim društvenim posljedicama dalekosežna cilja: *agrarnu reformu* i *kolonizaciju*. Za pojedinačno ostvarenje jednog i drugog, a pogotovo za njihovo skupno ostvarenje, nužno je bilo pribiranje snažne revolucionarne volje za radikalnim intervencijama u živo tkivo naslijeđenih društvenih odnosa. Uz volju morala je biti iskazana i sposobnost nove vlasti da u društvenim uslovima koji su po svim svojim stranama bili krajnje loši sprovede izuzetno složeni posao sprovođenja agrarne reforme i kolonizacije. Agrarna reforma je implicirala nezadovoljstvo onih društvenih grupacija čiji su interesi morali biti oštećeni njezinim mjerama (u prvom redu oduzimanjem ili ograničavanjem vlasničkih prava nad određenim ekonomskim resursima), ali i nebenevolentan odnos zapadnih demokratija prema socijalističkoj transformaciji društva (s pritiscima na nove jugoslovenske vlasti da se za eksproprisana ekonomska dobra bivšim vlasnicima obezbijedi pravedna nadoknada). Organizacija kolonizacije podrazumijevala je pribiranje potrebnih stambenih, zemljišnih te drugih brojnih i obimnih materijalnih fondova da bi se nekoliko desetina hiljada porodica iz svih krajeva Jugoslavije moglo naseliti u planirana kolonizaciona područja Vojvodine i Baranje. Da je ta organizacija planirana i provođena vrlo ozbiljno svjedoči i činjenica da je, čak prije nego što su okončana ratna dejstva na teritoriji Jugoslavije, u Privremenoj vladi Demokratske Federativne Jugoslavije od 7.03.1945. godine uspostavljeno i Ministarstvo kolonizacije, a za njegova ministra imenovan je Sreten Vukosavljević.

Legislativni okvir kolonizacije kojim je postignuta njegova potrebna unutrašnja legalnost i legitimnost, ali i spoljašnje implicitno ili eksplicitno priznanje tako velikih i dalekosežnih društvenih mjera s vrlo značajnim političkim implikacijama, ne bi bilo moguće uspostaviti, pa ni provesti da nije od početka politički, pravno i organizaciono spregnuta s agrarnom reformom. Nije neobično što je ostvarenje dva različita politička, društvena i ekonomska poduhvata, agrarne reforme i kolonizacije, u ravni pravne regulacije sjedinjeno u jedan zakonodavni akt pod nazivom *Zakon o agrarnoj reformi i kolonizaciji*. Iako su Privremenu Narodnu skupštinu DFJ činile, pored predstavnika Komunističke partije Jugoslavije i pristalice Narodnooslobodilačke vojske, različite strukture građanskih političkih predstavnika, koje su mogle bez teškoća procijeniti da agrarna reforma i kolonizacija duboko zasijecaju u zonu vitalnih ekonomskih i političkih interesa onih društvenih slojeva koje su predstavljali, pred historijskom veličinom i značajem onoga što je *Zakon o agrarnoj reformi i kolonizaciji* imao da proizvede u društvenom realitetu nove Jugoslavije sve ozbiljnije političko-predstavničke disonancije utihnule su i nestale. Skupština je jednoglasno usvojila Zakon 23. avgusta 1945. godine (Službeni list DFJ br. 64/1945 i 16/1946. i Službeni list FNRJ br. 24/1946. i 99/1946. godine).

Zakon o agrarnoj reformi i kolonizacije zasnovan je na osnovnom političkom načelu: „Zemlja pripada onima koji je obrađuju“ (čl. 1). Iz jednostavnog određenja tako postavljenog načela pravednosti izvodi se cilj *Zakona*. Formulisan je u konkretnom načelu „dodjeljivanja zemlje zemljoradnicima koji nemaju zemlje ili je imaju nedovoljno“. Direktna implikacija konkretnog načela je promjena titulara svojine i dotadašnje distribucije svojinskih prava. Promjena je legitimirana vodećim revolucionarnim uvjerenjem da je naslijeđeni model distribucije i uživanja vlasničkih prava bio osnov proizvodnje ekonomske eksploatacije, a time i društvene nepravde. Zbog toga promjena nije usmjerena protiv instituta privatnog vlasništva kao takvog, nego protiv pojedinih njegovih manifestacija koje proizvode neopravdane nejednakosti među ljudima. *Zakon* stoga, na specifikovanom modelu distributivne pravde, normira redistribuciju zemljišnog vlasništva. Ona je koncipirana tako što se u Zakonu propisuje da dodijeljeno zemljište prelazi u privatnu svojinu domaćinstva kome je dodijeljeno i odmah se upisuje u zemljišne knjige (čl. 2). To načelo pravednosti u podjeli zemlje dobiva i internu formu pravednosti u raspodjeli među članovima domaćinstva: „Pravo vlasništva upisuje se na sve članove domaćinstva kojima je zemlja dodijeljena, tako da svi članovi domaćinstva imaju jednaka suvlasnička prava“ (čl. 2).

Da bi se pribavio odgovarajući zemljišni fond za sprovođenje agrarne reforme, ali i za formiranje velikih državnih poljoprivrednih dobara, u Zakonu je razrađen model eksproprijacije podržavljenjem poljoprivrednih dobara:

a) velikih poljoprivrednih i šumskih poседа (iznad 45 hektara ili 25 do 35 hektara obradive zemlje, tj. oranica, livada, voćnjaka i vinograda), ako su zakupljeni ili se obrađuju iskorišćavanjem najamne radne snage; b) zemljišnih poседа u svojini banaka, preduzeća, akcionarskih društava i drugih privatno-pravnih lica i pravnih lica, s određenim izuzecima; v) zemljišnih poседа crkava, manastira i vjerskih ustanova i svih vrsta zadužbina, svjetovnih i verskih; g) viškova obradive zemlje zemljoradničkih poседа iznad zakonom određenog maksimuma; d) viškova obradive zemlje iznad 3 do 5 hektara čiji vlasnici nijesu zemljoradnici po glavnom zanimanju te ga ne obrađuju sami sa svojom porodicom već putem zakupa ili najamnom radnom snagom; đ) zemljišnih poседа koji su u toku rata ma iz kog razloga ostali bez sopstvenika i bez pravnog nasljednika (čl. 3). U zemljišni fond agrarne reforme i kolonizacije uvršćena je i: a) obradiva zemlja državljana Njemačkog Rajha i lica njemačke narodnosti konfiskovana prema Odluci Antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Jugoslavije od 21. novembra 1944. godine; b) obradiva zemlja narodnih neprijatelja i drugih lica, koja je konfiskovana na osnovu sudske presude; v) zemlja koju država izdvoji iz svog vlasništva u cilju dodjeljivanja siromašnim zemljoradnicima (čl. 10).

Pravo na dodjelu zemljišnih poседа određivano je prema mjestu, kraju i federalnoj jedinici (čl. 15): zemljoradnici bez zemlje ili s nedovoljno zemlje koji su bili borci partizanskih odreda, NOV i POJ i Jugoslovenske armije, invalidi oslobodilačkog rata, invalidi iz prošlih ratova, porodice i siročad izginulih boraca oslobodilačkog rata i žrtve i porodice žrtava fašističkog terora. (čl. 16). Na prijedlog Ministarstva narodne odbrane savezna vlada donosila je odluku o pravu prvijenstva (čl. 17). Posebnim članom *Zakona* (čl. 18) određeno je da se „od zemljišta konfiskovanih od lica njemačke narodnosti u Bačkoj, Banatu, Baranji i Sremu izdvoji ... do 500.000 katastarskih jutara za naseljavanje boraca Jugoslovenske armije i ostalih lica navedenih u čl. 16. ovog Zakona, koji se prijave i obavežu da će se na zemlji naseliti i istu sa svojom porodicom obrađivati“. Veličina zemljišta iznosiće od 8 do 12 katastarskih jutara obradive zemlje za jednu kućnu zajednicu (domaćinstvo, porodicu). Do trideset posto preko utvrđenog maksimuma dodjeljivaće se „narodnim herojima odnosno njihovim porodicama i oficirima Jugoslovenske armije koji su po zanimanju zemljoradnici, kao i mnogočlanim porodicama“ (čl. 19). Napokon, Zakonom je određeno da se dodijeljena zemlja u roku od 15 godina ne može razdjeljivati, prodavati, davati u zakup, založiti ili otuđivati na neki drugi način, osim usljed diobe domaćinstva ili razmjene zemljišta.

Primjenom Zakona organizovan je ukupni zemljišni fond od oko 1.600.000 hektara koji je podijeljen na oko 180.000 mjesnih interesenata, 70.000 bezemljaša i oko 66.000 kolonista. Jedan dio zemlje predat je poljoprivrednim dobrima i različitim ustanovama. U Vojvodini je maja 1946. formiran Fond agrarne reforme koji je obuhvatao 668.000 hektara poljoprivrednog zemljišta. Fond je nastao oduzimanjem zemlje od velepošednika (84.000 ha), od zemljoradnika iznad maksimuma (74.000 ha), od nezemljoradnika (42.000 ha), od crkava i manastira (34.000 ha), od Njemaca (389.000 ha), od banaka i dr. Kao što se jasno vidi iz ovih podataka dobar dio fonda agrarne reforme formiran je uključivanjem zemlje koja se nalazila u pošedu njemačkog stanovništva. Krajem i nakon Drugog svjetskog rata drastično je smanjen broj Njemaca u Vojvodini. U javnosti pojedinih zemalja koje su nastale poslije disolucije Jugoslavije proizvoljno se licitira

i brojem i razlozima toga smanjenja. Što se tiče broja najobjektivniju sliku omogućava popisna statistika iz prve Jugoslavije, kao i iz prvog poslijeratnog popisa. Na predratnim popisima stanovništva Njemaca je u Vojvodini živjelo 1921. godine 333.272, 1931. godine 343.000 te 1941. godine 318.259, a poslije rata 1948. godine 31.821 Njemaca. Kada je riječ o razlozima, može se konstatovati da su višestruki: vojničke pogibije u njemačkoj i mađarskoj vojsci, bježanje pred novom vlašću i proćerivanje od strane novih vlasti na osnovu Odluke Antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Jugoslavije od 21. novembra 1944. godine, masovna umiranja Njemaca u radnim logorima, osvetničke likvidacije krivih i nevinih, kasnija iseljavanja, etnička mimikrija, povratak asimiliranih porodica izvornoj nacionalnosti (radi sigurnosti i izbjegavanja progona, ali i radi osiguravanja napretka u novom sistemu) i kasnija iseljavanja. Pod etničkom mimikrijom razumije se nacionalno izjašnjavanje određenog broja Njemaca kao Mađara ili Hrvata. Pod pojmom asimilovanih porodica misli se na one porodice u Vojvodini, mahom slovenskog porijekla, koje su usljed pritisaka ili iz lukrativnih razloga nekad ranije bile ponjemčivane.

Na zemljišne pošede iz fonda agrarne reforme u razdoblju 1945-1950. godine u procesu kolonizacije Vojvodine doseljeni su pripadnici jugoslavenskih konstitutivnih naroda iz svih republika, posebno iz pasivnih krajeva. Agrarni savjet je na šednicama 3, 4. i 8. jula 1945. godine utvrdio planove i kvote federalnih jedinica u naseljavanju Vojvodine. Kvota Crne Gore bila je 7.000 porodica. Ostalim federalnim jedinicama dodijeljene su sljedeće kvote: Hrvatskoj 9.000 porodica, Bosni i Hercegovini 12.000, Srbiji bez Vojvodine 6.000, Vojvodini 6.000, Sloveniji 3.000 i Makedoniji 2.000 porodica. Određena je i distribucija broja porodica po teritorijalnom principu. Banat je trebalo da naseli 16.500 porodica (3.000 iz Slovenije, 2.000 iz Makedonije, 3.000 iz Srbije i 8.500 iz Bosne i Hercegovine). Doseljavanje u Bačku planirano je za 20.000 porodica (7.000 iz Crne Gore, 7.500 iz Hrvatske, 3.000 iz Bosne i Hercegovine i 2.500 iz Srbije). Baranja je određena za naseljavanje 1.000 porodica iz Hrvatske. U Srem je u prvom redu trebalo naseliti porodice iz samog Srema te iz susjednih srezova BiH (500 porodica), a iz Srbije (500 porodica). U hrvatski dio Srema planirano je da se naseli 500 porodica iz Hrvatske. Staropazovački i zemunski srez planirani su za naseljavanje boraca invalidi i porodice boraca gardijskih jedinica Jugoslavenske armije. Borci iz Vojvodine dobili su pravo naseljavanja u mjestima rođenja, odnosno, po traženju, u ostalim mjestima Banata, Bačke ili Srema. Po nacionalnom principu u kolonizaciji najbrojnije je bilo učešće Srba. Za njima po brojnosti slijede Crnogorci pa Hrvati, Makedonci, Muslimani i Slovenci.

Proces kolonizacije tekao je na planski način, uz određena odstupanja koja su nastajala iz različitih razloga. Najprije, već u prvoj polovini avgusta 1945. godine, u vrijeme dok je Zakon o agrarnoj reformi i kolonizaciji još bio u procesu donošenja, širom Crne Gore i Jugoslavije narodni odbori upućivali su proglose boricima Jugoslavenske armije, porodicama žrtava fašističkog terora, invalidima NOR-a i siromašnim seljacima pozivajući ih da se prijave za kolonizaciju. U tim je proglasima posebno isticano da će zemlju dobiti samo oni koji će je sami obrađivati.

Prijave, tj. molbe za kolonizaciju trebalo je da sadrže sljedeće podatke: ime i prezime podnosioca (tj. nosioca domaćinstva), njegovu starost i zanimanje, podatke o članovima domaćinstva (njihov broj, starost, učešće u NOB-u), opis i vrijednost imovine, kao i deklaraciju u koji se kraj žele kolonizirati.

Nakon donošenja *Zakona o agrarnoj reformi i kolonizaciji* utvrđena je posebna procedura odobravanja molbi za kolonizaciju. Formulare s navedenim podacima podnosioci molbe popunjavali su u dva primjerka. Uz potvrdu o biračkom pravu i uvjerenjem o demobilizaciji predavali su ih mjesnim komisijama za agrarnu reformu i kolonizaciju. Te komisije davale su pozitivna ili negativna mišljenja o konkretnim molbama, proslijeđujući ih preko okružnih komisija za agrarnu reformu i kolonizaciju odgovarajućem republičkom ministarstvu poljoprivrede i šumarstva. U njemu su molbe opet razmatrane u odgovarajućoj komisiji za preseljenje boraca u Vojvodinu, odnosno u odjelima ili odborima za agrarnu reformu i kolonizaciju. Odobrene molbe dostavljane su potom Ministarstvu kolonizacije u Beograd, a kasnije Komisiji za agrarnu reformu i kolonizaciju pri Vladi FNR Jugoslavije. Ti su organi donosili konačnu odluku o kolonizaciji. U najvećem broju slučajeva uvažavano je mišljenje mjesnih i okružnih komisija za agrarnu reformu i kolonizaciju jer su one imale najneposrednije uvide u to kako kandidati za kolonizaciju zaista žive. Na višim nivoima odlučivanja više se vodilo računa o zakonitosti i pravilnosti postupaka odobravanja molbi. Za to su postojali dobri razlozi: sprečavanje haotičnih situacija u kolonizaciji, vođenje računa da ne dolazi do nezadovoljstva ljudi, reduciranje na najmanju mjeru svojevoljnih zapućivanja u Vojvodinu, kao i naknadno podnošenje molbi.

Do kraja 1945. godine Hrvatska, Bosna i Hercegovina i Crna Gora ostvarile su više od polovine planirane kolonizacije. Srbija, Slovenija i Makedonija tek su simbolično učestvovala u preseljenju svojih kolonista u Vojvodinu. Slovenija nije ostvarila ni 50 posto od planirane kvote, pa je 1946. godine još čuvala svojih 900 mjesta za koloniste iz Slovenskog primorja. Početkom 1947. godine odrekla se i tih mjesta, a njezini preostali kolonisti nikad nijesu stigli u Banat. Od planiranih 1.500 porodica iz Slovenije na kraju 1946. kolonizirano ih je samo 667. Prema nekim sumarnim podacima primjenom Zakona o agrarnoj reformi i kolonizaciji oko 40 posto poljoprivrednog zemljišta u Vojvodini promijenilo je vlasnike. Prema računicama dr Nikole Gaćeše, jednog od najtemeljenijih istraživača kolonizacije, do 1948. kolonizirano je u Vojvodinu oko 286.000 ljudi iz Bosne i Hercegovine, Hrvatske, Srbije, Crne Gore, s Kosova, pretežno iz boračkih porodica. Njima je dodeljeno 668.412 hektara zemlje. Doseljavanje je nastavljeno i kasnijih decenija, ali nije bilo organizovano u obliku kolonizacije.

Crnogorska republička kolonizaciona kvota određena je dakle na 7.000 porodica. Bilo je planirano da se kvota raspodijeli prema srezovima: Nikšić (1.200 porodica), Cetinje (1.000), Šavnik (1.000) Titograd (600), Pljevlja (600), Kolašin (500), Danilovgrad (450), Bijelo Polje (450), Kotor-Herceg Novi (350), Berane (300), Andrijevica (300) i Bar-Ulcinj (250 porodica). Koordinacijom saveznog Ministarstva za kolonizaciju i Ministarstva poljoprivrede i šumarstva NR Crne Gore kolonizacija Crnogoraca usmjeravana je u planirana mjesta u srednjoj Bačkoj. Razmještaj kolonista određen je prema kriterijumu planskih kvota za koloniste iz crnogorskih srezova. U mjestima predviđenim za naseljavanje Crnogoraca nalazila se 9.971 napuštena kuća, od čega 7.860 useljivih. Spajanjem ta dva kriterijuma utvrđen je razmještaj Crnogoraca po predviđenim mjestima. Stari Vrbas i Novi Vrbas (spojeni u grad Vrbas) naseljavaju kolonisti iz nikšićkog sreza. Stari Sivac i Novi Sivac (spojeni u naselje Sivac) naseljavaju iseljenici iz pljevaljskog i bjelopoljskog sreza. Sekić (novi naziv Lovćenac) i Feketić naseljavaju iseljenici iz cetinskog, bokokotorskog i barskog sreza. Bačko Dobro Polje namijenjeno je iseljenicima iz šavničkog sreza. Veprovac (Kruščić, nazvan po Vukmanu Kruščiću) naseljavaju iseljenici iz kolaškingskog sreza. Toržu (novi naziv Savino Selo, po Savi Kovačeviću) dobivaju iseljenici iz beranskog i andrijevičkog sreza. U Crvenku se naseljavaju kolonisti iz danilovgradskog sreza. U Pašičevo (novi naziv Zmajev, po J. J. Zmaju) i Nove Šove (spojene sa Starim Šovama pod novim nazivom Ravno Selo) doseljavaju iseljenici iz podgoričkog sreza. U Kulu koloniziraju se iseljenici iz svih crnogorskih srezova.

Prva kompozicija voza s kolonistima stigla je u Vrbas početkom septembra 1945, a oktobra mjeseca u Sekić i Toržu te ostala mjesta. Do kraja 1945. godine uslijedila su još dva talasa u novembru i decembru. Velika studen te je zime prekinula kolonizaciju do ranog proljeća. U martu 1946. stiže sljedeći kolonizacioni talas, da bi se proces doseljavanja nastavio tokom 1946. i 1947. godine, s tim da su crnogorski kolonisti u znatno manjim grupama disperzirani širom Vojvodine u većem broju gradova i seoskih naselja. Kolonistima iz crnogorskih srezova priključeno je i 460 predratnih crnogorskih kolonističkih porodica s Kosova i Metohije. Krajem te godine proveden je najveći dio crnogorskog kolonizacionog procesa. Procjenjuje se da se između 600 i 700 crnogorskih porodica vratilo u Crnu Goru tokom samog procesa kolonizacije ili prvih godina po njegovom okončavanju.

Politički izvještaji o sprovođenju kolonizacije, kao i naučni radovi o njoj, ne osobito brojni, učinili su da osnovno pitanje o crnogorskoj kolonizaciji u Vojvodini postane sporno. To je pitanje o razmjerama kolonizacije, konkretnije o tome koliko je ukupno porodica iz Crne Gore, ali i crnogorskih porodica s Kosova i Metohije, kao i iz južne Srbije, odnosno, ukupno Crnogoraca kolonizirano u Vojvodinu u periodu 1945-1948. godine. Raspoloživi podaci koji se navode u političkim dokumentima i naučnim radovima o kolonizaciji aproksimativnog su karaktera. Osnovni im je nedostatak što nijesu utvrđivani validnim naučno-metodološkim istraživačkim uvidima u postojeću i raspoloživu arhivsku građu o kolonizaciji. Koliko je poznato, do sada niko nije temeljnije istraživao građu o kolonizaciji Crnogoraca koja se čuva u Arhivu Vojvodine u Novom Sadu, jednako kao ni ostalu građu o cjelini kolonizacije. Stoga, prije nego što se pojave prvi naučno-istraživački radovi zasnovani na arhivskim istraživanjima istoričara, demografa itd. kao opšti orijentir za svaku kvantifikaciju crnogorske kolonizacije u Vojvodinu i stvaranje okvirne slike o ljudskim i materijalnim razmjerama kolonizacije mogu poslužiti poslijeratni popisi stanovništva Vojvodine. Na popisu iz 1948. godine 30.589 ljudi (1,9% stanovništva Vojvodine) u nacionalnom smislu izjasnili su se kao Crnogorci. Na popisu iz 1953. godine bilo je 30.516 Crnogoraca, što je činilo 1,8% stanovništva Vojvodine. Razumije se, i ti podaci u sklopu rješavanja pitanja o rekonstrukciji kvantitativnih demografskih razmjera crnogorske kolonizacije imaju samo relativni karakter. Oni ne pružaju precizne podatke o ukupnom crnogorskom učešću u kolonizaciji. Ne sadrže podatke o broju povratnika u Crnu Goru, tj. onih koji su odmah ili poslije izvjesnog vremena odustali

od kolonizacije. Isto tako, oni ne pokazuju razmjere aberacije od crnogorskog nacionalnog identiteta kod kolonista iz Crne Gore, a posebno ne kod kolonista s Kosova i Metohije te južne Srbije koji su ranije bili kolonizirani iz Crne Gore i izlagani snažnim asimilacionim procesima u krajevima u kojima su živjeli. Predočena popisna statistika registruje samo one koji su se održali u crnogorskom nacionalnom identitetu. Od interesa je stoga ukazati na istorijski nastavak te tendencije. Na popisu iz 1961. godine u Vojvodini je bilo 34.782 Crnogoraca (1,9% Vojvođana), 1971. godine popisano je 36.416 Crnogoraca (1,9% Vojvođana), 1981. godine 43.304 (2,1%), 1991. godine 44.721 (2,2%) i 2002. godine 35.513 (1,75%) Crnogoraca.

Poslije gotovo šest i po decenija od crnogorske kolonizacije dvojica entuzijasta Slobodan B. Medojević i Nenad Stevović okupili su tim od oko trideset vrijednih saradnika, obezbijedili konsultantsku ekspertsku pomoć sad pokojnog prof. dr Nikole Gačeše te se odlučili za posao koga se u sretnijim zemljama, narodima i kulturama poduhvataju velike i ugledne naučne institucije. Medojević i Stevović proveli su u djelo zamisao da se konačno, prema odgovarajućim naučnim uzusima, za štampu priredi cjelokupna raspoloživa arhivska građa, skupljena i deponovana u Arhivu Vojvodine u Novom Sadu, koja se odnosi na kolonizaciju Crnogoraca u Vojvodini od 1945. do 1948. godine. Iz toga istraživačkog napora proisteklo je višetomno djelo o kolonizaciji Crnogoraca u Vojvodini 1945-1948. Ono prezentira potpunu arhivsku građu crnogorske kolonizacije u Vojvodini 1945-1948. godine, kao i odgovarajuće autorski priređene registre.

Osnovnu strukturu djela čine tri sadržinski i metodološki međusobno povezane tematske cjeline rekonstruisanih registara crnogorskih kolonista. To su registri koji sadrže sve nosioce domaćinstava i članova domaćinstava koji su bili neposredno uključeni u proces agrarne reforme i kolonizacije u Crnoj Gori i FNRJ. Takva rekonstrukcija bila je moguća zato što su organizacija i sprovođenje cijelog kolonizacionog procesa (organizacija prikupljanja molbi potencijalnih kolonista za kolonizaciju, odobravanje molbi i dodjela zemljišnih poседа i kuća, kao i konkretna raspodjela kuća i imanja prema nosiocima i članovima domaćinstava) bili povjereni jednoj komisiji s odgovarajućim ovlaštenjima. Njzin je oficijelni naziv bio *Glavna komisija za naseljavanje boraca u Vojvodini*. U cilju sprovođenja Zakona o agrarnoj reformi i kolonizaciji septembra 1945. godine Agrarni savjet donio je odluku o naseljeničkim kvotama, kao i odluku da na terenu kolonizaciju sprovodi *Glavna komisija za naseljavanje boraca u Vojvodini*. Na osnovu nekoliko posebnih uredbi i uz pomoć odgovarajućih sreskih i mjesnih komisija *Glavna komisija* je, do njenog ukidanja 20. maja 1948. godine i prenošenja njezinih nadležnosti na organe Narodne skupštine AP Vojvodine, obavila glavni posao na kolonizaciji. S brižljivošću vođenja, čuvanja i arhiviranja dokumentacionih knjiga koja je karakteristična za dobro uređene države (posebno, s obzirom na vojvođansku tradiciju vođenja gruntovnih i vlasničkih knjiga, baštinjenu od Austro-Ugarske Monarhije) rad *Glavne komisije* na kolonizaciji uopšte, te posebno crnogorskoj kolonizaciji mogao je u potpunosti biti arhivski posvjedočen. Prema ocjenama malobrojnih istraživača kolonizacije najpouzdaniji i najkompletniji podaci o crnogorskoj i opštejugoslovenskoj kolonizaciji u Vojvodini sadržani su u evidencijama *Glavne komisije*.

Medojević i Stevović u knjigama koje slijede kao istorijskog adresanta ukupne arhivske građe o crnogorskoj kolonizaciji u Vojvodini 1945-1948. godine uzimaju *Glavnu komisiju za naseljavanje boraca u Vojvodini*. Ukupna sadržina rada te Komisije opredmećena je u tri registra: 1. *Molbe boraca sa područja Narodne Republike Crne Gore*; 2. *Nosioci kolonizacije sa područja Narodne Republike Crne Gore* i 3. *Kolonisti sa područja FNRJ crnogorskog porijekla*.

U prvom registru sadržane su molbe boraca, tj. potencijalnih porodičnih nosilaca kolonizacije iz Crne Gore. U prikupljanje i obradu tih molbi bili su uključeni odgovarajući republički, sreski i mjesni organi vlasti Narodne Republike Crne Gore. Priređivači su sačinili i registru molbi pridodali popis svih prezimena koja se javljaju u registru. Drugi registar čini popis porodičnih nosilaca kolonizacije čije je molbe Glavna komisija pozitivno riješila, a kojima je Komisija za agrarnu reformu i kolonizaciju pri Vladi FNRJ izdavala odgovarajuća rješenja. Treći registar obuhvata kako crnogorske koloniste iz Crne Gore, tako i one „crnogorskog porijekla“ koji su kolonizirani iz drugih krajeva Jugoslavije: crnogorski kolonisti u Vojvodini iz Srbije iz Petrovog sela (ključki srez), Medveđe (jablanički srez), Prokuplja (prokupački srez), Kuršumlije (kosanički srez), Bojnika (pustorečki srez), Leskovca (leskovački srez) i drugih srezova Srbije, crnogorski kolonisti u Vojvodini iz Makedonije, crnogorski kolonisti u Vojvodini iz pojedinih opština u Hercegovini i iz ostalih republika DFJ/FNRJ. Registrovani su i crnogorski kolonisti koji su odustali od kolonizacije i vratili se u Crnu Goru ili u krajeve Jugoslavije iz kojih su bili doselili u Vojvodinu.

Treći registar donosi potpuni pregled crnogorske kolonizacije. U svom izvornom obliku on je sačinjen na osnovu provođenja tri kriterija: kriterij svih *mjesta naseljavanja* u Vojvodini, kriterij *popisa nosilaca domaćinstava* i kriterij *svih članova domaćinstva* koji su učestvovali u kolonizaciji i po tom osnovu stekli vlasnička prava. Prema *kriteriju mjesta naseljavanja* registrovana je kompletna građa za sva mjesta u Vojvodini u kojima su Crnogorci kolonizirani, bez obzira na broj domaćinstava i njihovih članova. Kolonizacija je u većem obimu provedena naseljavanjem crnogorskih porodica u sljedeća mjesta: Novi Vrbas, Stari Vrbas, Novi Sivac, Stari Sivac, Bačko Dobro Polje, Crvenka, Feketić, Sekić (Lovćenac), Nove Šove (Ravno Selo), Kula, Pašičevo (Zmajevo), Torža (Savino Selo), Veprovac (Kruščić), Parabuć (Ratkovo) i Srpski Miletić. U manjem obimu crnogorski kolonisti naseljeni su širom Vojvodine u većem broju gradova i sela: Apatin, Bački Jarak, Bački Monoštor, Bačko Novo Selo, Banatski Brestovac, Bela Crkva, Beška, Bežanija, Bezdin, Bukin, Čestereg, Futog, Horgoš, Indija, Jabuka, Jaša Tomić, Karavukovo, Kovin, Kraljevićevo (Kačarevo), Krčedin, Kucura, Mramorak, Nakovo, Ninčićevo, Nova Gajdobra, Nova Pazova, Novi Banovci, Odžaci, Omoljica, Pančevo, Petrovaradin, Pločica, Putinci, Ruma, Rusko Selo, Senta, Stanišić, Stara Gajdobra, Temerin, Veliko Središte, Vojvoda Stepa, Vršac, Žabalj i Zemun.

Za svako od navedenih mjesta kolonizacije data su po dva posebna registarska popisa. Prvi popis sačinjen je prema *kriteriju nosilaca rješenja o kolonizaciji* (tj. prema nosiocima porodičnog domaćinstva). Drugi popis, osim nosilaca porodičnog domaćinstva obuhvata i *sve ostale članove porodičnog domaćinstva* zbog preciznog notiranja potpuno individualizovane strukture vlasništva nad dodijeljenim imetkom. Struktura prvog popisa sadrži sljedeće podatke: prezime, očevo ime i rođeno ime nosioca rješenja, broj članova porodice, mjesto (uz srez i federalnu jedinicu) iz koga je koloniziran, katastarska opština u kojoj je primio zemlju (kuću i okućnicu te zemlju), ukupno dodijeljena površina (izražena u katastarskim jutrima i kvadratnim hvatima), kao i broj rješenja o dodjeli. Strukturu podataka u drugom popisu čine: prezime vlasnika, očevo ime i ime članova domaćinstva (uz devojačko prezime ženskih članove porodice, udatih ili udovica), mjesto stanovanja, ulica i kućni broj, broj rješenja Komisije za agrarnu reformu i kolonizaciju pri Vladi FNRJ, dodijeljena imovina (kuća, dvorište i okućnica, vrt, vinograd, oranica i livade izraženi u katastarskim jutrima i/ili kvadratnim hvatima, kao i individualizovani podaci o površini dobivenog poseda izraženi u jutrima i/ili hvatima).

Svi predočeni dokumenti (registri i konkretni popisi) svojim stanjem očuvanosti i izvornim oblikom priređivačima su pričinjavali znatne teškoće u osnovnoj namjeri da vjerno rekonstruišu cjelokupnu sadržinu kolonizacionih knjiga. Vrijeme je do određenog stepena oštetilo kolonizacione knjige. S druge strane, podaci su u nekim knjigama unošeni lošim i nečitkim rukopisima. Poseban je problem što pojedini registri, preneseni u izvornom obliku, mogu pričinjavati zabune u prepoznavanju stvarnih crnogorskih ličnih imena. U imeničnim registrima postoji značajna neujednačenost u notiranju ličnih imena. Priređivači nijesu otklanjali tu neujednačenost, jer bi time narušili autentičnost same arhivske građe. Crnogorska lična imena prenosili su u onom obliku u kome su zapisivana u kolonizacionim knjigama. Neujednačenost se sastoji u tome što su činovnici, unoseći u popise lična imena crnogorskih kolonista, primjenjivali dva padežna sistema: onaj srpskoga i onaj crnogorskoga jezika. Negde su primjenjivali samo prvi, negde samo drugi, a negde su ih miješali. U crnogorskom padežnom sistemu prezime, ime oca i lično ime glasi npr. *Perović Vasa Risto*. U srpskom padežnom sistemu taj kolonista bio bi upisan u knjige kao *Perović Vase Rista*. Razumije se, *Vasa* i *Rista* kod Crnogoraca su ženska lična imena. Takvo miješanje padežnih sistema do određenog stepena i samu arhivsku građu kolonizacije čini dubioznom. Zato se budućim istraživačima i čitaocima uopšte mora skrenuti pažnja da prenošenje autentične arhivske građe donosi ogrešenje o stvarni identitet mnogih ljudi čija se imena nalaze u toj građi. Da se pristupilo ispravljanjima i uklanjanjima toga ogrešenja, onda bi se upalo u zamku ogrešenja o autentičnost istorijskog dokumenta.

Potpunost prezentiranje arhivske građe omogućava da se po prvi put u našoj istoriografiji provedu sasvim egzaktna i naučno utemeljene analize o obimu crnogorske kolonizacije u Vojvodini 1945-1948. godine, o broju onih koji su odustali od kolonizacije i vratili se u svoje stare krajeve, o teritorijalnom razmještaju crnogorskih kolonista u Vojvodini, o crnogorskom prezimenskom sistemu koji je opredmećen i u faktografiji kolonizacije, o sasvim konkretizovanoj i poimeničnoj vlasničkoj strukturi Crnogoraca koja se stečena kolonizacijom itd. Omogućeno je bogatim izborom foto-dokumentacije, kao sui generis validnim istorijskim izvorom, vizuelno predstavljanje onih istorijskih fakata koje na svoj način pruža arhivska građa. Dosadašnji

naučni vidokrug u kojemu je opservirana crnogorska kolonizacija bio je vrlo uzak². Crnogorskim i drugim naučnicima ovim je knjigama omogućeno da, bez mučnog rada u tjeskobi i prašini arhiva, studiraju istorijsku građu koja sama po sebi nudi brojne istorijske, sociološke, kulturološke, demografske i druge uvide.

S uvjerenjem da su Slobodan B. Medojević i Nenad Stevović učinili dragocjeni posao poduhvativši se onoga što je najprije moralo izgledati kao „nemoguća misija“, a oni su je učinili ne samo mogućom, nego i ostvarenom na naučno potpuno legitiman način, te s uvjerenjem da je Matica crnogorska odlukom da publikuje ovu arhivsku građu valjano procijenila značenje i vrijednost toga posla moguće je u potpunosti valorizovati osnovnu ocjenu o ovome poduhvatu. Nije njegova vrijednost samo u izdavačkom zamahu kojim se u Matici crnogorskoj na ovaj način osmišljava i u savremenoj nauci podstiče senzibilitet za istraživanje i promišljanje istorijskog postojanja i udesa crnogorske dijaspore po svijetu.

Vjerujem da će mnogi čitaoci ovih tomova, kako oni što su upućeni u historiografsku i arhivističku struku, tako i oni koje znatiželja bude navodila da u njima traže i prate životne i metanastazičke sudbine svojih starih, rođaka, prijatelja i plemenika, Crnogoraca uopšte, gledajući i razmišljajući odakle su naši stari kretali, kud su se zapućivali, šta ih je čekalo u „obećanoj zemlji“, okrenuti pogled u središte vlastite današnje i buduće egzistencije. Ako bude hrabrosti i karaktera u tom pogledu sami ćemo sebe moći upitati: *Ko smo to mi danas?*

² Slobodan M. Stojaković, *Naseljavanje Crnogoraca u AP Vojvodini (1945 – 1948 – 1959)*, Istorijski zapisi, knjiga XIII, sv.1, Titograd, 1961.;

- Milorad Vasović, *Zapažanja o prilagođavanju novijih Crnogorskih doseljenika u nekim bačkim naseljima*, Zbornik radova V kongresa geografa FNRJ, Cetinje, 1959.;
- Milorad Vasović, *Najnovije naseljavanje Crnogoraca u nekim bačkim selima*, Matica srpska, Novi Sad, 1959.;
- Milorad Vasović, *Spiskovi naseljenih Crnogoraca u nekim bačkim mestima*, *Kruščić*, Rukopisno odeljenje Matice srpske, Novi Sad, 1958.;
- Živojin Gavrilović, *Prilog poznavanju uticaja posleratne migracije na telesno stanje Crnogoraca naseljenika u Vojvodini*, Novi Sad, 1960.
- Edit Petrović, *Etnički identitet crnogorskih kolonista*, doktorska disertacija.